

Nargiza JO'RABOEVA,
Alfraganus Universiteti nodavlat oliy ta'lim tashkiloti magistranti
E-mail: nargizazuraboeva4@gmail.com
Falsafa doktori (PhD) U.Majidova taqrizi asosida

MIRZO ABDULQODIR BEDIL FALSAFASI TAHLILI

Annotasiya

Mazkur maqolada, akademik I.Mo'minovning Mirzo Abdulqodir Bedil asarlarini o'rganishi, falsafiy tahlili, va fors tilidagi ruboyilari mazmuni to'g'risida fikr yuritilgan. Shuningdek, I.Mo'minovning Bedil ijodini o'rganishda Fitratga izdoshlik qilinishi, shoir yashagan ijtimoiy muhit xususida mulohazalar tahliliga urg'u beriladi.

Kalit so'zlar: g'azal, an'anaviy shakl, "Irfon", Abdul ma'oni, falsafiy-irfoniy qarash.

ANALYSIS OF THE PHILOSOPHY OF MIRZA ABDULQADIR BEDIL

Annotation

In this article, academician I.Mo'minov's study of the works of Mirza Abdulkadir Bedil, his philosophical analysis, and the content of his rubys in the Persian language are discussed. In addition, I. Mominov followed Fitrat in studying Bedil's work, and the analysis of comments about the social environment in which the poet lived is emphasized.

Key words: ghazal, traditional form, "Irfan", meaning of Abdul, philosophical and mystical view.

АНАЛИЗ ФИЛОСОФИИ МИРЗО АБДУЛКАДИРА БЕДИЛИ

Аннотация

В данной статье академика И. Муминова ведётся речь об изучении произведений Мирзо Абдулқодира Бедила, философский анализ и содержания его рубай, написанных на персидский языке. Также, при изучении творчества Бедила академиком И. Муминовым было акцентировано на анализ размышлений по поводу социальной атмосферы эпохи поэта и о том, что он являлся последователем Фитрата.

Ключевые слова: Газель, традиционная форма, познание, Абдул ма'они, философско-мистические взгляды.

Kirish. Fors-tojik adabiyotining yirik vakili, ulug' shoir, orif va faylasuf Mirzo Abdulqodir Bedilni nafaqat Markaziy Osiyo va Hindistonda, balki butun Sharqda XVII-XVIII asrning ko'zga ko'ringan mutafakkiri sifatida yaxshi e'zozlaydilar, uning asarlarini sevib o'qiydilar. Afsuslanarli joyi shundaki, Bedildan ulkan adabiy-badiiy va falsafiy-irfoniy meros qolganiga qaramay, XX asrning o'rtalariga qadar uning ijodi, merosi va qarashlari deyarli o'rganilmadi. Albatta, ba'zi bir olimlarning tadqiqot ishlari yoki maqolalarida Bedilning tarjimai holi va ijodiy faoliyati haqida to'liq qisqa ma'lumotlar, asarlaridan iqtiboslar keltirilgan hamda uning dunyoqarashiga nisbatan ba'zi bir fikrlar bildirilgan, ammo bularning barchasini bugungi davr talablari darajasida deb bo'lmaydi. Vaholanki, Bedil adabiy va falsafiy merosi biz kutgan va tasavvur qilgandan ham ko'proq adabiy va ilmiy qimmatga ega.

O'z zamondoshlari va so'nggi davr ilm hamda adabiyot ahlari tomonidan taqdirlanib, «Abdul ma'oni» - «Ma'nilar otaxoni» laqabi bilan shuhrat qozongan azim Hindistonning buyuk shoiri va mutafakkiri Mirzo Abdulqodir Bedil o'zbek xalqiga ham vatandosh siymodir.

Shaxsning jamiyatdagi o'rni va uning xizmati borasida Sadriddin Ayniy shunday degan edi: «Tarixda o'tgan arboblarning ko'rsatgan tarixiy xizmatlari to'g'risida hukm chiqarganda, ularning hozirgi zamon talablariga nisbatan to'g'ri keladigan narsalar berganliklariga qarab hukm chiqarilmaydi, balki ularning o'zlaridan avval o'tganlarga nisbatan qanday yangiliklar berganliklariga qarab hukm chiqariladi»[1].

- **Mavzuga oid adabiyotlar tahlili.** Hindiston, Eron va Markaziy Osiyo mamlakatlari yozma manbalarida, jumladan, Mirg'ulom Ali Ozod Belg'iroimiyning «Xazonai Omira» asarida Mirzo Bedilning hayoti, faoliyati va falsafiy qarashlari haqida juda muhim, ammo nihoyatda qisqa tarixiy ma'lumotlar mavjud [2]. O'zbek faylasuf olimi akademik Ibrohim Mo'minovning ta'kidlashicha, Husaynqulixon o'zining «Nashari ishq» nomli asarida shoir va faylasufning adabiy-ilmiy merosini, ijodiy yo'nalishini ancha chuqur tahlil qilgan. Ayniqsa, bu muallifning Mirzo Abdulqodirga hamshahar ekanligi va ijodi yetuk darajada davom etayotgan paytda Husaynqulixon o'n yoshda bo'lganligi nazarga olinsa, uning kitobida keltirilgan ma'lumotlar aniq va juda

ishonchli ekanligi ma'lum bo'ladi[3]. Bundan tashqari, Muhammad Siddiq Hasanxonning «SHam'i anjuman» tazkirasida qo'qonlik tarixchi Hakimxon to'ra Muhammadxon tomonidan o'zbek tilida yozilgan «Muntaxab at-tavorix» kitobida, Somiyning «Qomus ul-a'lom»ning ikkinchi jildida (turk tilida) hamda «Islom ensiklopediyasi»da Bedil hayoti va ijodiga oid muhim, ammo qisqa ma'lumotlar berilgan[4].

Yevropa sharqshunoslari esa «tushunish qiyin bo'lgan shoir», degan mavhum bir-ikki so'zdan nariga o'tmaydilar. Faylasuf shoirning betakror, chuqur va keng hamda hind xalqi og'zaki ijodi va falsafasini o'zida mujassam etgan asarlarini o'rganish borasida rus olimi Ye.E.Bertelsni atish mumkin[5.], tojik olimi va yozuvchisi S.Ayniyning Mirzo Abdulqodir Bedil asari[6], X.S.Ayniy Bedil va uning «Irfon» asari [7], o'zbek olimlari I.Mo'minov[8], SH.SHomuhamedov[9], SH.SHukurov jiddiy ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirdilar. Ayniqsa, adabiyotshunos olim Shavkat Shukurovning Bedil hayoti va ijodi, jumladan, she'riyatining poetikasi bilan bog'liq masalalarga bag'ishlangan ilmiy monografiyalari[10] va maqolalari diqqatga sazovordir. Bundan tashqari, Bedilning badiiy va irfoniy asarlari turli xalqlar tiliga tarjima qilindi. O.Muhammedovanning Bedil va ahloqiy qadriyatlar falsafasi nomli risolasi ham Bedil ilmiy merosini o'rganishning ahamiyatini ko'rsatadi [11]. Shunga qaramay, uning ijodi hanuz o'zining asl bahosini olganicha yo'q, ya'ni, uning ijodiy faoliyatini o'rganish va keng xalq ommasida targ'ib qilish ishlari ko'ngildagidek emas, vaholanki, betakror shoir va ulug' mutafakkir Mirzo Abdulqodir Bedil hayoti va ijodi bunga loyiqdir.

- **Tadqiqot metodologiyasi.** Mirzo Bedil Hindistonda forsiy tilda ijod etib, asarlarida fors-tojik 183 klassik adabiyotining eng go'zal va betakror an'alarini davom ettirdi. SHu bilan bir qatorda mamlakatda hukm surayotgan tarixiy voqealardan doim voqif bo'lib turdi. U gumanist shoir va mutafakkir sifatida Hindiston xalqlarining birligi g'oyasi pozitsiyasida sobit va mustahkam turdi. Shoir hindlarning ruhning ko'chishi, ya'ni, «tanosux»ga bo'lgan e'tiqodi va musulmon halqlarining qazo-qadar, ya'ni, taqdir haqidagi qarashlarini o'zining falsafiy asarlarida izchil tahlil qilib, ularga nisbatan o'z

fikr va g'oyalarni ochiq, tiniq tarzda bayon etolmadi, natijada, ularni izohlash va talqin qilishda turli diniy usul va qoidalarni ishlatib, o'z fikrlarini turli ilohiy-diniy tushunchalarga o'rab - chirmab berishga majbur bo'ldi. Shu bois uning asarlarining tili murakkab, ularda o'zaro bir-biriga zid qarashlar mavjud, ammo shuni alohida ta'kidlash joizki, ularning shakli ajoyib va mundariyasi juda boy [12]. Mirzo Bedil o'z ijodiy faoliyati davrida hind, arab, fors tili va adabiyoti, Markaziy Osiyo madaniyati, san'ati, falsafasi va tarixini qunt bilan o'rgandi, ularning taraqqiyotiga muayyan darajada hissa qo'shdi. Shoir "Irfon" asarida Aristotel va uning falsafiy qarashlarini tahqiq etib, uni "donolikning birinchi muallimi", "insoniyat tabiatining mukammal namunasi" deb biladi hamda u erishgan bilimlar darajasi bilan mahdudlanib qolish, o'sish va yuksalishdan to'xtab qolishdan iboratdir, deb ta'kidlaydi [13]. Bedilning ijodida borliq va inson asosiy o'rin tutadi, chunki u bu falsafiy masala bilan doimiy ravishda shug'ullanib, faqat o'zigagina xos bo'lgan dunyoqarashni takomillashtirib bordi. Bedil she'riyati bir tomondan islom falsafasi, ikkinchi tomondan qadimgi hind falsafasidan sarchashma oladi. Ammo, uning ijodida musulmon Sharq xalqlari tafakkurining ta'siri ko'proq seziladi. E.G. Rizaevning yozishicha, "Bedil tili va uslubining o'ziga xos mohiyati shundaki, u an'anaviy ramziylikka qarshi isyonni aks ettiradi. Bu "sabki hindistoniy" nomi bilan ustuvor bo'lgan uslub Hindistonda va boshqa joylarda yashagan shoirlarga ko'chib o'tgan" [14]. Mirzo Bedil mana shunday murakkab, ziddiyatli davrda yashadi va albatta, o'z asarlari bilan hukmron mafkuraga o'z munosabatini bildirdi, xalqparvarlik ruhi bilan sug'orilgan, adolat va chin insoniylik kuylangan ijodi bilan o'zining asl xalq farzandi ekanligini namoyon qila oldi. I.Mo'minov buni quyidagicha izohlaydi: «Bedil o'z fikr va ideyalarini ochiqdan ochiq izhor qila olmadi va shuning uchun ham diniy spekulativ-metafizik qoidalarni ishlatishga, o'z fikrlarini teologik libosga burkashga majbur bo'ldi» [15].

-Tahlil va natijalar. Akademik I.Mo'minov "Mirzo Bedil" haqidagi risolasidagi fikrlari mutafakkir haqidagi haqiqatlarni shunday izohlaydi: Mirzo Bedil, Hindistonda feodalizm tuzumi inqirozga yuz tutgan, reaksiya, zulm, milliy nizo va xalq isyonlari kuchaygan, dunyoviy ilm xor bo'lgan, ilg'or fikr egalari quvg'inga uchragan, ilm ahli o'rtasida mutaassiblik, so'fiylik rivojlangan, darbadarlik avjiga mingan davrda yashab ijod etgan [16].

Bedilning buyukligi shunda ifodalanadiki, u ana shunday og'ir va mash'um davrda ham kishilarni ruhiy azobni yengishga, moddiy qiyinchiliklardan qo'rqmaslikka, hayotni sevishga chaqirdi, shu bor hayotdan bo'lak hayot yo'qligini ta'kidladi. SHu bilan birga tarki dunyo qilishga, uzlatga chekinishga qarshi turdi, seni xalq yaratgan ekan, shu xalq bilan mangu bo'l, uning «yaxshi» va «yomon» kunlarida ham u bilan birga yasha, birga nafas ol, dedi:

Dar jalq beruni xalq budan g'alat ast,
Suhbat bo-zimdagi ast, bo murdap nest.

Mazmuni: (Xalq orasida bo'lib, xalqdan tashqarida yashash mumkin emas, suhbat tiriklik chog'ida bo'lg'usi, o'lgach mumkin bo'lmaydi) [17]. Buyuk mutafakkir Bedilning bu xildagi ilg'or fikrlari, uning bashariyat uchun tinmay xizmat qilishga da'vat etishi bizning zamonamiz ruhiga ham mos va hamohangdir. Shunga ko'ra, ulug' shoirning ulkan merosi - samarali va sarmazmun ijodi atroflicha tahlil etishga, o'rganishga katta extiyoj bor.

I. Mo'minov 1935-1944 yillarda Bedil ijodi ustida jiddiy tadqiqotlarni amalga oshirdi. «Irfon» asari tarkibida «Komde va Mudan» dostoni borligini aniqlab, 1946 yilda «Filosofskie vzglyady Mirza Bedilya» risolasida ushbu doston haqida birinchi bor ilm olamiga noyob ma'lumotlarni e'lon qilgan. Ayni o'sha yillarda Bedilning barcha asarlarini sinchkovlik bilan o'rgangan olim bu asarlardagi ijtimoiy falsafiy yo'nalishlarni teran tahlil qildi, Bedilning ilmiy-ijodiy biografiyasini yaratishga muvaffaq bo'ldi.

I.Mo'minov fikricha, Bedil hind falsafasini fors tiliga tarjima qilingan «Upanishad chetirex Ved» dan ham o'rgangan. U

ma'lum bir muddat o'sha davrda ommaviylik kasb etgan darvishlar bilan yaqin munosabat o'rnatadi, ammo bundan uning o'zi qoniqish hosil qilmaydi. Haqiqiy hayotdan uzilgan, tarkidunyoichilikni targ'ib qiluvchi g'oyalarga asoslangan bu toifa bilan aloqalarini tezda uzadi va Avrangzebning o'g'li Muhammad A'zamshohga navkarlik xizmatiga kiradi, ammo oradan ko'p o'tmay hayotini to'raligicha fan va adabiyotga bag'ishlash maqsadida bu ishdan ham ketadi.

Bedil so'zga, o'z maslak, e'tiqodiga o'ta sadoqatli edi. SHuning uchun ham Muhammad A'zamshohning o'ziga bag'ishlab maqtoqli she'rlar, qasidalar yozib berish haqidagi taklifini keskin rad qilib, shunday munosabat bildiradi:

Bedil, moro harzadaroi shon nest,
Mahdi miru sitoishi sulton nest.
Z-in dast kalome, ki zim o meshunavi,
G'ayr va ishori xizmati yoron nest [18].

Ya'ni, «Bedil bemaiza gapirishlik mening sha'nimdan emas. men sultonlarni maqtamayman, shahzodalar sharafiga madh aytmayman. Mening she'rlarimda birovning madhiga aytilgan misralar bo'lsa, do'stlar va maslakdoshlarim sha'niga aytilgandir». Ko'rinib turibdiki, Bedil o'z so'zi va fikrida sobit, qat'iyatli, irodasi kuchli shaxs bo'lgan. Haqiqiy ijodkor uchun shaxs va qiyofa muhim ahamiyatga ega. Qat'iyatli, matonatli, jasoratli bo'lmagan ijodkor hech qachon noyob asarlar yaratmasligi ayon haqiqat. Bedil shundan keyin Azimoboddan poytaxtga - Dehliga ko'chib keladi va hayotining qolgan qismini Hindistonning siyosiy va madaniy markazida o'tkazadi.

Fitrat Mirzo Bedilning murakkab uslubdagi she'rlarini sharhlarkan, mana quyidagi olti misrani shunday tushuntiradi:

Surati adli xusravon in ast,
Zulm dar olami g'araz kin ast.
Adl az in rang tuxmi ra'fat kosht,
Voy agar zulm tig' mebardosht.
Hama zulmast, adlu ehson ku?
Xudparast ast nafas, imon ku?

Mazmuni: «Podshohlarning adolat deganlari mana shudir. Bunlar zar egalari, zulm bunlarning dinidir. Adolatlarining marhamat urug'lari ekkani shu ekan, zulmlari qilich cheksa edi, nima qilar edik?»

Bunlarning butun ishlari zulmdir. Adolat, yaxshilik kutma bunlardan! Bunlar o'z foydalarig'i topinalar! Imon izlama bunlardan [19]!

Alloma Fitratning nihoyatda zakolik, nuqtadonlik va faylasufona sharhlaridan ko'rinib turibdiki, Mirzo Bedil o'z davrining ijtimoiy- siyosiy tuzumini inobatga olib, zulm va zo'ravonlikka, haqsizlik va adolatsizlikka qarshi isyonkorona, murosasiz qarashlarini san'at pardasiga o'rab bera olgan.

- Xulosa va takliflar. Fikrlarimizni hulosa qiladigan bo'lsak, Mirzo Bedil murakkab, ziddiyatli davrda yashadi va albatta, o'z asarlari bilan hukmron mafkuraga o'z munosabatini bildirdi, xalqparvarlik ruhi bilan sug'orilgan, adolat va chin insoniylikni kuylangan ijodi bilan o'zining asl xalq farzandi ekanligini namoyon qila oldi. Ya'ni Bedil o'z fikr va ideyalarini ochiqdan ochiq izhor qila olmadi va shuning uchun ham diniy spekulativ- metafizik qoidalarni ishlatishga, o'z fikrlarini teologik libosga burkashga majbur bo'lganini xolisona tushunsak bo'ladi. Mirzo Abdulqodir Bedil ijodini yanada keng va har tomonlama o'rganish maqsadida tarixchi, adabiyotshunos va faylasuf olimlar hamda adib va tarjimonlarning ilmiy-ijodiy hamkorligini yo'lga qo'yish zarur. Bedilxonlikka bag'ishlangan platforma ochish, unda uning hayoti, ijodi va asarlarini jamlash va targ'ib etish. Buning uchun mamlakatimizdagi oliy o'chuv yurtlari Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zMU, TDSHI, Toshkent islom universiteti, Alisher Navoiy nomidagi Toshkent Davlat O'zbek tili va adabiyoti universiteti ilmiy markazlar va muassasalar hamkorligida Mirzo Bedil ijodiga bag'ishlangan ilmiy-nazariy va amaliy anjumanlar o'tkazib turish kerakligini, Bedilni asarlarini bilasizmi?" mavzusida yosh olimlarning muhoirasi va respublika tanlovini o'tkazishni alohida atish shoizdir.

ADABIYOTLAR

1. S. Ayniy „Mirzo Abdulqodir Bedil“, (Dushanbe, 1964), B. 67.

2. M.Belg'romiy. Xazonai Omira. Litografik nashr. – Bombay, 1800. – B.152-166. Qaralsin: I.M.Mo'minov. Mirzo Bedilning falsafiy qarashlari.-T., 1958. –B.27
3. I.M.Mo'minov. Mirzo Bedilning falsafiy qarashlari.-T., 1958. –B.27.
4. Ye.E.Bertels. Bedil haqida mulohazalar. “Zafar” majmuasi. – T.,1945. №1
5. S.Ayniy. Mirzo Abdulqodir Bedil. – Stalinobod,1954.
6. X.S.Ayniy. Bedil va uning “Irfon” asari. – Dushanbe, 1956
7. Rizaev E.G. Indiyский stil v poezii na farsii konsa XVI-XVII vv. – T., 1971. – S. 177-191
8. I.M.Mo'minov. Mirzo Bedilning falsafiy qarashlari.-T., 1958. –B.28.
9. SH.SHomuhamedov. Fors-tojik adabiyoti klassiklari. – T, 1963.
10. SH.SHukurov. Mirzo Bedilning poetik merosi.- T.: “Fan”, 1989.
11. O.Muhammedovaning Bedil va ahloqiy qadriyatlar falsafasi. Toshkent “UASHSHAZNK” 2016.
12. I.M.Mo'minov. Mirzo Bedilning falsafiy qarashlari.-T., 1958. –B.33.
13. Komilov Najmiddin. Irfon nuri. // "Tafakkur" jurnali, 2006. -№ 2. -B.68-73.
14. Rizaev E.G. Indiyский stil v poezii na farsii konsa XVI-XVII vv. – T., 1971. – S. 177-191.
15. I.M.Mo'minov. Mirzo Bedilning falsafiy qarashlari.-T., 1958. –B.43.
16. I.M.Mo'minov. Mirzo Bedilning falsafiy qarashlari.-T., 1958. –B.58.
17. I.M.Mo'minov. Mirzo Bedilning falsafiy qarashlari.-T., 1958. –B.60.
18. I.M.Mo'minov. Mirzo Bedilning falsafiy qarashlari.-T., 1958.-B.62.
19. I.M.Mo'minov. Mirzo Bedilning falsafiy qarashlari.-T., 1958. –B.63.